

Başlık / Title: Gürcistan'da Rus "Yumuşak Gücü" Tarihi (XIX-XX. Yüzyıl)

Yazarlar / Authors
Zaza TSURTSUMİA

ORCID ID
0000-0003-0626-8262

Bu makaleye atıf için: Zaza Tsurtsumia, Gürcistan'da Rus "Yumuşak Gücü" Tarihi (XIX-XX. Yüzyıl), *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 3 (2020): 94-115.

To cite this article: Zaza Tsurtsumia, Gürcistan'da Rus "Yumuşak Gücü" Tarihi (XIX-XX. Yüzyıl), *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 3 (2020): 94-115.

Makale Türü / Type of Article: Arařtırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 20.03.2020

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 09.06.2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2020

Tarandığı İndeksler / Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

DRJI

Academic
Resource
Index
ResearchBIB

ESJI
www.ESJIndex.org
Eurasian
Scientific
Journal
Index

EuroPub

A S O S
indeks

idealonline

ISI

Scientific Indexing Service

CiteFactor
Academic Scientific Journals

CYBERLENINKA

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Zaza TSURTSUMIA*

Gürcistan'daki Rus "Yumuşak Gücü'nün" Tarihi (XIX-XX. Yüzyıl)

Öz: Harvard Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler teorisinin ileri gelen uzmanlarından Profesör Joseph Nye yumuşak güç terimini 2004'te açıklamış, yumuşak gücü devletin kendi istediği ve amacına ulaşmak için kullandığı inandırıcılık ve çekicilik yeteneği olarak açıklamıştır. Onun tanımıyla yumuşak güç elemanları şu şekildeydi: Dış politika, diplomasi, uzman kurumların faaliyetleri, propaganda; siyasi, ideolojik ve dini değerlerin yayılması.

Bizans İmparatorluğu'nun varisi olduğu iddiasıyla doğu Hristiyanlarının koruyucusu rolünü üzerine alan Rusya'nın Gürcistan'a yönelik imparatorluk politikası en başından itibaren Gürcülerle dindaşlık faktörünü Rus emperyalist amaçları için kullanma stratejisine dayanıyordu.

1783 yılında Petersburg ve Tiflis arasında imzalanan Georgiyevsk Anlaşması ile Gürcistan Krallığı, Rusya İmparatorluğu'nun himayesi altına girmiş, bununla birlikte Rusya'nın müttefiki olarak içerideki yönetimini ve krallık hanedanını korumuştur. Oysaki Rusya İmparatoru I. Pavel, Georgiyevsk anlaşmasını 1800 yılında ihlal ederek Gürcistan'ın Rusya'yla birleştirilmesi hakkındaki kararnameyi imzaladı. Bu karnameye istinaden Rusya tarafından 1801 yılında lağvedilen Gürcistan Krallığı yerine yönetim, adalet ve askeri görevlerde tamamen Rusların yer aldığı bir yönetim kurulurken Gürcü dili de tüm devlet kurumlarından çıkarıldı. Fakat Ruslaştırma sürecinin başarılı olması için yüzyıllar boyunca Gürcü halkının özgürlük için mücadelesini ve millî kimlik bilincini diri tutan Gürcü Ortodoks Kilisesi'nin de bertaraf edilmesi gerekiyordu. Georgiyevsk Anlaşması'na göre Rusların Gürcü Kilisesi'ni koruması gerekirken onlar tam tersini yapıp kiliseyi yok etmeye çalıştılar.

Rusya İmparatorluğu Gürcistan'da kendi çıkarları doğrultusunda Gürcü milletini ve ülkesini etnik olarak parçalamaya çalışıyordu. Çarlık, "Gürcistan" terimini de "Gürcü Milleti" terimini de tanııyordu. Öyle ki Rus idaresi, Gürcü etnografik gruplarına ayrı birer halk statüsü veriyor, Megrellerin ve Svanların hiçbir şekilde Gürcü (Kartveli) olmadıklarını vurguluyordu. Bununla birlikte onlara Rus yaşam biçimi ve kültürünü de benimsetmeye gayret ediyorlardı.

Gürcistan Krallığı'nın ayrılmaz parçası olan Abhazya'da yüzyıllar boyunca sadece Gürcü kilisesi vardı. XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise Abhazya'nın Ruslaştırılmasını planlayan Rusya yönetimi 1872 yılında Biçvinta'da (Rus: Pitsunda), 1875'de ise Psirtska Köyü'nde Yeni Afon adında birer manastır kurdu. Biçvinta ve Yeni Afon Rus manastırları bu yöre halkının Ruslaştırılmasının önemli merkezlerini teşkil etti. Bununla birlikte Abhazya Piskoposları olarak da Ruslar atandı. Abhazya'da hizmet veren Gürcü papazlar ise "Rus karşıtı faaliyetlerle" suçlanıp Rusya içlerindeki vilayetlere sürgün edildi.

Gürcistan'da Rusların dini ve kültürel baskıları Sovyet döneminde de devam etti. Gürcistan Patriği Ambrosi (Khelaia) 1922'de Avrupa Devletleri liderlerine gönderdiği mektupta: "İşgalci Rus ordusu Gürcistan topraklarından derhal çıkarılsın. Gürcü milletine başkalarının dayatması ve telkinleri olmadan, kendi psikolojisi, kendi ruhu, karakterine, örfüne ve millî kültürüne uygun olan sosyal ve kültürel yaşam biçimini kendisinin kurması imkânı verilsin" diyordu. Bunun üzerine Bolşevikler, patriği tutuklayıp hapse attılar.

Kremlin tarafından Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti'nde Abhazya ve Acara Özerk Cumhuriyetleri ile Güney Osetya Özerk Bölgesi kuruldu. Abhazya ve Güney Osetya Bölgesi'nde Kremlin'e itaati sağlamak adına Gürcüleri kısıtlayıp engelleyen, onlara devlet organlarında yüksek makamlara gelme imkânı vermeyen, sadece Gürcülerin yaşadığı ilçelerde dahi Rus okullarının açılmasına izin veren, farklı sosyal ve ekonomik ayrıcalıklar sunma yoluyla Gürcüleri

* Prof. Dr., St. King Tamar University of Patriarchate of Georgia, Head of the Department of Turcology, Tbilisi/Georgia, E-mail: zazatsurtsunia@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0626-8262.

etnik kültürlerinden koparmak, milliyetsizleştirmek ve Ruslaştırmayı her şekilde körükleyen siyaset uygulanıyordu. Müslüman Acaralılara karşı ise şiddet ve tutuklamalara başvurarak din karşıtı propaganda faaliyetlerine başvuruluyordu.

Sovyet Birliği'nin dağılmasından sonra da 1990'lı yıllarda Rusya Federasyonu bağımsız Gürcistan'a karşı tavırlarını değiştirmede. Öyle ki Tiflis merkezi hükümeti aleyhine Abhazya ve Güney Osetya'daki ayrılıkçıları desteklediği gibi, Gürcistan iç siyasetini etkilemeye yönelik propaganda faaliyetleri yürütmeye de devam etti.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Abhazya, Güney Osetya, Rusya, Georgiyevsk Anlaşması, Ruslaştırma.

The History of Russian "Soft Power" in Georgia (XIX-XX centuries)

Abstract: Leading specialist in international relations theory, Harvard University Professor Joseph Nye in 2004 developed the term "Soft Power" as ability of state to influence the behavior of others to get desired outcomes through appeal and attraction. The main elements of soft power are: foreign policies, diplomacy, political activities, propaganda, and dissemination of political, ideological, religious values. Russia started to use soft power in Georgia after it became interested in Caucasus in XVI century.

Russian imperial policy towards Georgia was based on the strategy of using the factor of same religious belonging with Georgians for their purposes. By the help of influence agents, Russian Empire always tried to get Georgia into Russian protection instead of European orientation. German scientist and traveler Jacob Rainegs, who had direct access to Heraklius II of Georgia (1720-1798) was effectively used for this purpose by Prince Grigoriy Potemkin who on the other hand, was Favourite of Empress of Russia Catherine the Great. Jacob Rainegs was secretly instructed by Potemkin to have influence on the king of Georgia and nobles in order to make them to ask Catherine the Great to get Georgia into the Russian protection.

Count Nikita Panin, the head of Russian foreign affairs at the time of Empress Catherine II, wrote in his instruction about Russian interests in Georgia: "We have to arrange things in Georgia so that everything must be under our leadership, and Georgians should think that they are fulfilling their government's order, even the Georgian government itself must be sure that they are acting in accordance to Georgia's interests, in fact, they will fulfill our wish. In short, the spirit must be Russian but the body Georgian".

As a result of Russian pressure and Georgia's difficult foreign policy situation, the Georgian government decided to form a union with Russia. In North Caucasian city of Georgievsk, the treaty of protectorate and alliance was signed in 1783 between Russia and Georgia. The Treaty of Goergievsk established Georgia as a protectorate of Russia. Georgia was involved in foreign relations including hostility actions as an ally country of Russia, but maintained its independence, internal governance and royal dynasty. However, Russia broke the rules of The Treaty of Georgievsk and in 1800, the Russian Emperor Paul I signed a manifesto stating about unification of Georgia with Russia.

Georgia became so-called place "warm Siberia", for guilty and corrupt politicians exiled from Russia. Georgian Language was removed from state institutions. Even though Georgian population did not know Russian language, in the courts, the proceedings were conducted in Russian and in accordance of Russian law. The process of Russification started. Although The Treaty of Georgievsk required the Russians to protect the Georgian church, they abolished it altogether.

In 1811, Catholicos-Patriarch Anton II of Georgia was exiled to Russia, and the Synod of the Russian Orthodox Church began sending Russian bishops as exarchs in Georgia. In 1817,

Theophylact, Exarch of Georgia, ordered that in the main Tbilisi Sioni Cathedral liturgy service must be held only in Russian by priests who were from Russia.

By the 1880s, national, religious, and social oppression had reached its peak. Schooling, education became a symbol of Russification, where only children from rural monasteries and churches were allowed to study in Georgian, soon after, however, Russian rule closed these schools too or transferred them to Russian.

The Russian Empire in Georgia, in pursuit of its goals, sought to overthrow the united Georgian nation and its homeland. Russian Empire did not accept terms "Georgia" and "Georgian Nation". They introduced Kutaisi and Tbilisi Governorates, Batumi and Sokhumi military districts instead of Georgia. Soviet Russia broke the treaty with Georgia, which was signed in 1920 and occupied Democratic Republic of Georgia by Red Army in 1921. Georgia was incorporated into the Soviet Union in 1922, which represented the reanimated Russian Empire.

In Soviet Georgia, the Autonomous Republics of Abkhazia and Adjara and the Autonomous District of South Ossetia were established according to the Kremlin's imperial policy.

Russian Communist ideology, atheism, and anti-national policy caused great discontent in Georgia's Adjara region, populated by Georgian Muslims, where anti-Russian and anti-Soviet protests were taking place in 1929. The Soviet authorities suppressed the insurgency and continued the anti-religious actions more widely.

In Abkhazia and South Ossetia, there were artificially created pro-Russian Abkhaz and Osetian ethnic elites (Nomenklatura) aimed to oppress local Georgians, not to allow them to hold high positions in the state apparatus.

Russia tried to encourage the process of separation from ethnic culture and Russification among Georgians by giving them different kind of soviet social and economic privileges.

In the 1990s, the Russian Federation saw its stronghold in Georgia as a support for autonomous regions against the Government of Georgia, as well as for strengthening of Russophile sentiments in Georgia's political class and society.

Keywords: Georgia, Abkhazia, South Ossetia, Russia, the Treaty of Georgievsk, Russification.

Giriş

Hristiyanlığı din olarak IV. yüzyılda kabul eden Gürcistan, bununla Bizans İmparatorluğu'na müttefik ülke oldu. Antik çağda eski Yunan ve Romalılarla kurulan ilişkiler sayesinde bir temel atan Gürcü Milleti, Bizans İmparatorluğu'na müttefik ülke olmak suretiyle Avrupalı kimliğini pekiştirmiş oldu. Ancak Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Avrupa'ya açılan yolu kapayan Gürcistan, Müslüman ülkelerin (Osmanlı Devleti, İran, Şirvan, Dağıstan) ortasında kaldı. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun varisi olarak güçlenen Moskova Knezliği (Rusya) öne çıktı ve Rusya (Moskova) doğu Hristiyanlarının koruyucusu rolünü üzerine aldı. Bu durum Gürcistan'ı kuzeydeki Rusya ile ilişki kurmaya ve onunla ikili ilişkilerini derinleştirmeye sevk etti. Fakat bu ilişkiler bir noktadan sonra Rusya'nın yayılmacı politikaları neticesinde Rus hükümetinin Gürcistan'a karşı uygulamaya koyduğu yumuşak güç stratejisi çerçevesinde şekillenmeye başladı.

Rusya'nın Gürcistan'daki İlk Ekonomik Çıkarları ve Gürcistan'ın Rusya'dan Beklentileri

Gürcistan ve Rusya arasındaki ilk ilişkiler 1480'li yıllarda Kakheti Kralı I. Aleksandre'nin Hristiyan ülkeler adına Moskova Prensi III. İvan'dan Müslümanlara karşı savaşta destek istemesiyle kuruldu.¹ XVI. yüzyılın sonunda Rusya Şirvan'dan (bugünkü Azerbaycan) Avrupa'ya ipek sevkiyatıyla ilgilenmeye başladı. Avrupa'ya ipek sevkiyatı güzergâhının güvenliği açısından Rusya'nın Gürcistan'la ilişki kurmaya ihtiyacı vardı. Gürcistan da kendi açısından Rusya'nın Kafkasya'ya gelmesinin Gürcüleri Dağıstanlı Müslümanların bitmek bilmeyen ve Gürcistan'da o dönemde milli talihsizlik haline gelen saldırılarından (Lekianoba)² koruyacağını ümit ediyordu.³

1587 yılında Safevi Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı çıkmasına rağmen, Kakheti Kralı II. Aleksandre Rusya ile bir anlaşma imzaladı. "Yemin Kitabı" denen bu anlaşma metnine göre Rusya Gürcüleri "dış güçlere" karşı koruyacak, Gürcüler ise Kafkasya'da Müslümanlara karşı Rusya'nın yanında yer alacaktı.⁴ Fakat bu ilişki uzun sürmedi. Çünkü Rusya'nın o zaman Kafkasya'da askeri operasyonlar gerçekleştirme imkânı yoktu. Diğer yandan Gürcistan'ın Rusya'yla ilişki kurması Safevi Devleti Şahı Abbas tarafından XVII. yüzyılın başından itibaren Gürcistan'ın korkunç şekilde tahrip edilmesine neden oldu.⁵

Avrupa'da Müttefik Arayışları: Avrupa'nın Alternatifi Olarak Rusya

Rusya ile ilişki kurma çabasına paralel olarak Avrupa medeniyetiyle ilişki arayışından vazgeçmeyen Gürcü kralları ülkeleri için tehlike arz eden Müslüman devletler karşısında koruma ve müttefiklik talepleriyle Avrupa'nın monarşi yönetimlerine elçiler göndererek temaslarda bulunmuştu. Gürcü ve Avrupalılar arasında koalisyon kurulması ve Konstantinapol'un geri alınmasına yönelik Papa II. Pius'un temsilcisi Ludocivo da Bologna aracılığıyla gerçekleşen ilk elçi teması, Fatih Sultan

¹ Ivane Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, C. IV (Tiflis, 1948), 61.

² Gürcistan'ın büyük imparatorlukların saldırı ve işgali altında bulunduğu dönemlerde Dağıstanlı dağlı kabilelerin Gürcistan topraklarına (Kakheti, Kartli) saldırıları oluyordu. XVII-XVIII yüzyıllarda Gürcistan'a Dağıstan tarafından Leklerin saldırıları o kadar çoğaldı ki, bu olaylar Gürcistan'da "Lekianoba" (Lek baskını ve yağmaları) adıyla tarihteki yerini aldı.

³ *Sağartvelos İstoria, Laşa-Giorgis Mefobidan Sağartvelos Aneqsiamde*, C. III (Tiflis, 2012), 99.

⁴ Nikoloz Berdzenişvili, *Sağartvelos İstoriis Sakitthebi*, C. IV (Tiflis, 1967), 151-152.

⁵ *Sağartvelos İstoria, Laşa-Giorgis Mefobidan Sağartvelos Aneqsiamde*, 149-153.

Mehmet'in 1460-1461 yıllarında gerçekleştirdiği Trabzon seferine rastlamaktadır. Ancak beklenen sonuç alınmamıştır.⁶

Gürcüler daha sonra da, İspanya Kraliçesi I. Isabella ve Papa'ya başvurdu, ancak yardım alamadı.⁷ 1713'te Kartli Kralı VI. Vakhtang İran'a karşı koalisyon kurulması için Fransa Kralı XIV. Louis ve Papa'ya kendi akrabası olan papaz Sul Khan Saba Orbeliani'yi da elçi olarak gönderdi, fakat bu girişim de yine sonuçsuz kaldı.⁸

Avrupalılar Gürcülere askeri güç açısından yardım edemiyorlar, bunun yerine Gürcistan'a Papa tarafından özel olarak oluşturulan Katolikliği yayılma organizasyonu "Sacra Congregatio de Propaganda Fide" misyonerlerini gönderiyorlardı. Bu misyonerler de Gürcistan'da Avrupa kültürünü ve Katolikliği yaymak için faaliyetler yürütüyordu.⁹ Avrupa'dan fiili yardım alamayan Gürcistan kralları Hristiyanlıklarını ve ulusal bağımsızlıklarını koruyabilmek için yardım amacıyla Rusya'ya yöneldiler. Bunun karşılığında Rusya İmparatorluğu ise Gürcistan'ı sadece kendi çıkarları için kullanmaya gayret etti.

1722 yılında Rus Çarı I. Petro, dindaşı Gürcülere İran'a karşı birlikte sefer düzenlemeyi teklif etti, fakat yine Çar'ın kendisi bu ittifakı ihlal etti ve Hristiyan Gürcistan'ı düşman karşısında yalnız bıraktı. Bunun sonucunda da VI. Vakhtang, maiyetindeki Gürcü soylularla birlikte Gürcistan'ı terk edip Rusya'ya sığınmak zorunda kaldı. Sonrasında ise birçok Gürcü Rusya İmparatorluğu'nun askeri ve siyasi yaşamında üst mertebelere kadar yükselerek kendi anavatanları Gürcistan da dâhil olmak üzere her yerde Rusya İmparatorluğu çıkarları doğrultusunda hizmet etti.¹⁰

Rusya İmparatorluğu'nun Gürcistan'ı İşgal Etmek İçin Yürüttüğü Askeri, Siyasi, İstihbari ve İdeolojik Faaliyetler

XVIII. yüzyılın son çeyreğine doğru Gürcistan'ın maruz kaldığı dış tehditler ve yaşadığı iç istikrarsızlıklar nedeniyle dış desteğe ihtiyacı arttı. Buna bağlı olarak en yakındaki Rusya ile ilişkiler stratejik önem kazandı. Oysaki Rusya'nın asıl amacı Gürcistan'a yardım değil ittifaktan istifade ederek hâkim olmaktı. Bu amacı 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında

⁶ Michel Tamaraşvili, *İstoria katolikobisa Qartvelta Şoris: Namdvilis Sabutebis Şemotanita da Ganmartebit XIII Saukunidgan Vidre XX Saukunemde* (Tiflis, 1902), 56-61.

⁷ Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, 62.

⁸ *Saqtartvelos İstoria, Laşa-Giorgis Mefobidan Saqtartvelos Aneqşamde*, 220-222.

⁹ Cristoforo Castelli, *Tsnobebi da Albomi Saqtartvelos Şesaheb: Teksti Targmna, Gamokolevebi da Komentarebi Daurto B. Giorgadze* (Tiflis 1976), 8.

¹⁰ *Saqtartvelos İstoriis Narkveebi. Qartlis Samhedro-Politikuri Kavşiri Rusettan XVIII Saukunis 20-ian Tsleşi. Tomis Redaqtori Mamia Dumbadze, C. IV* (Tiflis, 1973), 300-305.

Gürcistan'da bulunan Rus General Graf von Tottleben açıkça ortaya koymuştu. Tottleben, Gürcistan Kralı II. Erekle'ye yardım etmek yerine onu Osmanlı Ordusuna karşı yalnız bırakarak meydanı terk etmiş ve Tiflis'e dönüp Erekle'nin yönetiminden memnun olmayan Gürcülerle birlikte O'nu devirmeye çalışmıştı.¹¹

Bu durum karşısında Rusya'dan umduğu desteği bulamayan Gürcüler yardım için yine Avrupa'ya başvurdu. Kral Erekle 1781 ve 1782 yıllarında Kutsal Roma İmparatoru II. Joseph'e ve Fransa kralı XVI. Louis'e mektuplar göndererek ittifak teklif etti ve Hristiyan Gürcistan'ın kurtulması için yardım istedi. Fakat bu talebi sonuçsuz kaldı.¹²

Gürcistan'ın içine düştüğü durumdan istifade etmeye çalışan Rusya İmparatorluğu, ajanları vasıtasıyla Gürcülerin Avrupa yerine Rusya himayesini kabul etme fikrini benimsemelerini sağlama gayreti içine girdi. Rusya İmparatoriçesi II. Katerina'nın gözdesi Prens Grigoriy Potemkin, Gürcü Kralı II. Erekle'ye yakınlaşmış olan Alman bilim insanı ve seyyahı Jakob Reineggs'i bu amaç için etkin biçimde kullanmaktaydı. G. Potemkin tarafından Tiflis'te yaşayan Reineggs'e, gizlice verilen vazifeye göre; Gürcistan Kralı ve Gürcü asilzadeleri, ülkelerinin Rusya İmparatorluğu himayesine girmesi yönünde teşvik edilecek ve bu hususun Rus İmparatoriçesi II. Katerina'dan talep edilmesi sağlanacaktı.¹³

1783 yılında Kuzey Kafkasya'da bugünkü Stavropol Krayı'nda bulunan Georgiyevsk kentinde Rusya ile Gürcistan arasında himaye ve ittifak anlaşması imzalandı. Gürcistan, bu anlaşmayla içişlerinde bağımsızlığını, yönetimini ve krallık hanedanını korumak şartıyla Rusya'nın himayesi altına girerek, dış ilişkilerde ve savaşlarda Rusya'nın müttefiki oldu.

Diğer taraftan bu anlaşma birçok nedenden dolayı Gürcistan'a fayda yerine zarar getirdi. Nitekim bu anlaşma sonucunda komşu ülkelerin düşmanlığına maruz kalan Gürcistan dış tehditler karşısında Rusya'dan hiçbir fiili yardım alamadı. Dahası, Georgiyevsk Anlaşması'na dayanarak Gürcistan'a gelen Rus birliği, 1787 yılında Osmanlı Devleti ile savaş sırasında Gürcistan'ı terk edip Rusya'ya gitti. Böylece Rusya, düşmanca tavır sergileyen komşularına karşı Gürcistan'ı yine tek başına bıraktı ve 1795 yılında Afşar ordusu Tiflis'i yerle bir ettiğinde hiçbir askeri yardımda bulunmadı. Oysa Georgiyevsk Anlaşması'na göre Rusya Gürcistan'ı korumakla mükellefti.¹⁴

¹¹ Saqartvelos İstoriis Narkvevebi, 485.

¹² Tamaraşvili, İstoria katolikobisa Qartvelta Şoris, 397-398.

¹³ Saqartvelos İstoria, Laşa-Giorgis Mefobidan Saqartvelos Aneqsiamde, 324-325.

¹⁴ Saqartvelos İstoria, Laşa-Giorgis Mefobidan Saqartvelos Aneqsiamde, 323.

Rusya, Gürcülerin himaye ve ittifak beklentilerine karşın Gürcistan'ı işgal etmek için hazırlanıyor, bunun için de VI. Vakhtang döneminden beri Rusya'da yaşayan Gürcüleri ve Gürcistan'daki Rus yanlılarını kullanıyordu. Rusya'nın Gürcistan'a yönelik tüm faaliyetleri emperyalist amaçlarını gerçekleştirmeye hizmet ediyordu. İmparatoriçe II. Katerina zamanında Rusya'nın dışişleri yöneticisi Nikita Panin, Gürcistan'daki Rus çıkarları hakkında şöyle yazıyordu: "Gürcistan'da işi öyle kurgulamalıyız ki; her şey bizim yönetimimiz altında olmalı, Gürcüler kendi hükümetlerinin talimatlarını yerine getirdiklerini zannetmeli, Gürcistan hükümeti Gürcistan çıkarları için çalıştığına emin olmalı, gerçekte ise bizim isteklerimizi yerine getiriyor olmalı. Kısacası ruhu Rus, bedeni Gürcü olmalı."¹⁵

Rusya Hükümeti bu şekilde Gürcüleri kendi siyasi amaçlarına ulaşmak için ruhsuz birer silah gibi kullanmak istiyordu. Rusya, Afşar ve Osmanlılarla olan savaşlarına provokatif şekilde Gürcistan'ı da sürüklüyor, fakat kendi siyasi amaçları için Gürcistan'ı sürekli yüzüstü bırakıyordu. Gürcistan ise her seferinde çok daha ağır durumlarla karşı karşıya kalıyordu. Bununla birlikte Rusya, askeri altyapı ve uzmanlar açısından da Gürcistan'a yardım etmiyordu. Aksine Rus ordusunda görev yapan Gürcüler kendi halkını topçuluk konusunda eğitmeye başladığında Rusya yönetimi tarafından tutuklanıp Rusya'ya geri gönderiliyordu. Buradan da anlaşılacağı üzere Rusya, güçlü bir Gürcistan istemiyordu. Gürcistan onlara göre her zaman Moskova'dan talep eden ve Rusların eline bakan konumda olmalıydı.

Rusya, Gürcistan'ı sadece dış güvenlik bakımından zaafa uğratmıyor, aynı zamanda iç siyaseti kendi lehine çevirecek provokatif eylemlerde de bulunuyordu. Rus nüfuzunu yaymaya çalışan ajanlar, Gürcistan Hükümeti'nin otoritesinin zayıflaması, halk arasında krala karşı güvenin ve ülkenin bağımsızlığına olan inancın sarsılması için faaliyetler yürütüyor, Gürcistan'da Rusya ile ilişkilerin derinleştirilmesinin şart olduğunu kabul eden siyasi güçleri finanse ediyorlardı.

1799 yılında Rus devlet adamı Aleksey Musin-Puşkin, İmparator I. Paul tarafından gizli görevle Gürcistan'a gönderildi. Aleksey Musin-Puşkin, Gürcistan ziyareti neticesinde I. Pavel'a sunduğu raporda bu ülkenin sahip olduğu önemli konuma değinerek Rusya'nın burayı işgal etmesi gerektiğini ifade etmişti.¹⁶ Bunun üzerine İmparatoru I. Pavel, Georgiyevsk Anlaşması'nı ihlal ederek 1800 yılında Gürcistan'ın Rusya'yla birleştirilmesi hakkındaki kararnameyi imzaladı. Gürcistan Kralı XII. Giorgi öldükten sonra Tiflis'teki

¹⁵Nikoloz Qortua, *Russko-Gruzinskiye Vzaimootnoşeniya Vo Vtoroi Polovine XVIII Veka* (Tiflis, 1989), 108-111.

¹⁶Nikolay Dubrovin, *İstoria Voyni i Vladiçestva Russkih Na Kavkaze*, C. III (SPb, 1886), 336-337.

Rus askeri komutanlığı onun oğlunun tahta çıkmasını engelledi ve krallığı 1801 yılında lağvederek Gürcistan'da Rus idaresinin kurulduğunu ilan etti. Tiflis'teki Rus birlikleri halkı kuşatma altına aldı, topları halka doğrulttu. Bu şartlar altında oluşturulan bir "şölen havasında" Gürcistan'ın Rusya tarafından ilhak edildiğine dair bildiri okundu ve halka Rus hükümdarına sadakat yemini ettirildi. Bu duruma karşı çıkanlar ve o yemini etmeyenler ise tutuklandı.¹⁷

Gürcistan'da Rus İdaresi Kurulması ve Gürcü Ayaklanmaları

Ruslar 1801 yılında lağvedilen Gürcü krallığının yerine yönetim, adalet ve askeri görevlerde tamamen Rusların yer aldığı Gürcistan yönetimini kurdular. Gürcistan, suçlu, yolsuzluğa bulaşmış ve cahil yüksek rütbelilerin Rusya'dan sürgün edildiği bir nevi "sıcak Sibiryaya" haline geldi. Gürcistan'da krallığın lağvedilmesiyle birlikte halkı Ruslaştırma süreci de başladı. Gürcü dili tüm devlet kurumlarından çıkarıldı. Gürcü halkı Rusça bilmiyordu ama Gürcistan'da mahkemeler dâhil tüm kurumlarında işlemler Rus dilinde ve Rus kanunlarına göre yürütülmeye başlandı.

Gürcülerin yeni idare anlayışında karşılaştığı güçlükler ve sorunlar bununla sınırlı değildi. Rusya tarafından Gürcülere uygulanan baskı ve kısıtlamaların yerel halkta yarattığı rahatsızlığı 1803 yılında Gürcistan Başkomutanı (Gürcistan yöneticisi) olarak atanan Gürcü kökenli Rus General Pavel Tsitsianov (Tsitsişvili)'un Gürcistan işlerinden sorumlu selefi Peter Kovalensky'e sert bir dille yazdığı mektup açıkça göstermekteydi. Tsitsianov, Kovalensky'e yazdığı mektupta şu ifadeleri kullanmaktaydı: "Siz yaptıklarınızla Gürcü soylulara o kadar hakaret ettiniz ki onlarda Rus idaresine nefret uyandırdınız ve bunun sonucunda onların Rusya'ya karşı olan duygularını arttırdınız."¹⁸

Rus idaresine karşı tutum basit halk nezdinde de farksızdı. Öyle ki Hristiyan Gürcistan'ı koruma gerekçesiyle gelen Ruslar, Gürcü köylülere katlanılmaz vergiler koymuş, yoksullaştırılan halkı kiliselerden altın ve gümüş eşyaları getirmeye ve vergi karşılığı Rus memurlara vermeye zorlamıştı. Gürcistan'ı Rusya'ya bağlayan Gürcistan Askeri Yolu'nun inşasında kadınların da zorla çalıştırılması ve üstelik onların küçük düşürülmesi suretiyle Gürcü halkının değerlerine saygısızlık edilmesi ise bardağı taşıran son damla oldu. Tüm bu yaşananlar karşısında Gürcüler 1804 yılında ayaklanarak tepkilerini gösterdiler. Gürcistan'ın çeşitli yerlerinde isyanların ardı arkası kesilmedi. Ruslar 1812 yılında Kakheti'de, 1820'de

¹⁷ Dubrovin, *İstoria Voyni*, 444.

¹⁸ *Akti, Sobrannie kavkazskoy Arkheografiçeskoyi Komissieyi*, C. II (Tiflis, 1868), 20.

İmereti’de olduğu gibi her seferinde Gürcü isyancılara karşı cezalandırıcı askeri operasyonlar düzenleyerek asayişi sağladı.¹⁹

Rus idaresine karşı çıkan isyanlarda “tavadi” ve “aznauri” denen Gürcü soyluların da rolü büyüktü. Soylular her seferinde başarısız olmalarına rağmen yıllar boyunca mücadeleyi bırakmadılar. Öyle ki ilhakin ardından yıllar sonra, 1832 yılında Gürcistan Askeri Yolu’nu kesmek suretiyle Gürcistan’ın bağımsızlığını ilan etme girişimi onların kararlılığına bir örnekti. Ülkenin milli dejenerasyon tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu gören tavadi ve aznauriler, 1832 yılında gizli bir isyan planı kurma yoluna başvurdular. Bu plana göre ülkeyi Rusya’ya bağlayan “Gürcistan Askeri Yolunu” kesecekler ve Gürcistan’ın bağımsızlığını ilan edeceklerdi. Bu plandan Ruslar haberdar oldu, isyancı soyluları tutuklayıp Rusya’ya sürdüler.²⁰

Ruslaştırma Sürecinin Başlaması ve Gürcü Ortodoks Kilisesi’nin Lağvedilmesi

Ruslaştırma sürecinin başarılı olması için yüzyıllar boyunca milletin özgürlük mücadelesinin ve Gürcü milli kimlik bilincinin dayanağı olan Gürcü Ortodoks Kilisesi’nin bertaraf edilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla Rus idaresi Georgiyevsk Anlaşması’na göre koruması gereken Gürcü Ortodoks Kilisesi’ni tamamen yok etme yoluna gitti. Bunun için 1811 yılında Gürcistan Katolikosu II. Anton’u Rusya’ya sürdüler ve Rusya Kilisesi Sinodu Gürcistan Kilisesi’ni yönetmek üzere Gürcistan’a “Eksarh” unvanlı Rus Piskoposlar göndermeye başladı.²¹ Gürcü Kilisesi’ne karşı Rus idaresinin eylemleri bununla sınırlı kalmadı. 1817 yılında Gürcistan’a Eksarh olarak atadıkları Theophylact, Tiflis’in ana katedrali olan Sioni Kilisesi’nde ibadet ve duaların Rusya’dan gelen papazlar tarafından Rusça yapılması emrini verdi. Bu kural Gürcistan’ın diğer illerinde de uygulamaya konuldu. Gürcistan’ın eski başkentlerinden Kutaisi’de bu duruma tepki gösteren Gürcü piskoposlar tutuklandı ve dövüldü. Bunu üzerine 1819’da ayaklanan halk Kutaisi’de toplanıp Rusları ülkeden çıkaracaklarına ve kendi krallarını seçeceklerine dair İncil üzerine yemin ettiler. Fakat bu ayaklanma da Rus askerleri tarafından büyük kan dökülerek birkaç ay içinde bastırıldı.²²

¹⁹ Ivane Cavahişvili, *Politiçeskoye i Sotsialnoe Doijeniye v Gruzii v XIX v., Qartveli Eris İstoria V Tomad*, C. V (Tiflis, 2012), 110-112.

²⁰ *Saqartvelos İstoria, Uzvelesi Droidan XIX Saukunis Dasasrulamde*, C. I (Tiflis, 1958), 432-433.

²¹ Rus Ortodoks Kilisesi Sinodu tarafından gönderilen bir piskopos olan Gürcistan Eksarhu Gürcistan’daki ortodoks kiliseler ve manastırları idare ediyordu. Konuyla ilgili bkz. *Pravoslavnaya Bogoslovskaya Entsiklopedia*, red. A.P.Lopuhin, C. IV (St. Petersburg, 1903), 717-749.

²² *Saqartvelos İstoria, Saqartvelos Aneksiidan Sabchota Kavşiridan Gamosvlamde*, C. IV (Tiflis, 2012), 26-29.

Kafkasya Genel Valisi Mihail Vorontsov'un Gürcistan'daki Siyaseti

Ruslaştırma politikası, 1844-1854 yıllarında Kafkasya Genel Valiliği görevini yürüten Mihail Vorontsov döneminde görünüş olarak daha yumuşak bir hal aldı. M. Vorontsov, Kafkasya'daki görevi süresince "Gürcülerin üvey annelerini (Rusya) öz anneleri (Gürcistan) gibi sevmeleri" için gayret etti. Bu doğrultuda başvurduğu yöntemlerden biri Gürcü soylu sınıfından beylere (tavadi ve aznauriler) bolca unvanlar dağıtıp onlara bol para vermektir. Bununla birlikte, bu beyleri Rusya'nın Kuzey Kafkasyalılara karşı yürüttüğü savaşlarda da kullanılmaktaydı.

M. Vorontsov, Gürcüler arasında Rus kültürünün benimsenmesi için çalıştı. Onun valiliği döneminde Tiflis'te yayınlanan "Kaokaz" adlı Rusça gazete propaganda aracı olarak kullanıldı. Gürcü feodallerinin çocukları eğitim için St. Petersburg ve Moskova'ya gönderildi. Rusya'ya sadık soylu sınıf oluşturmak için Vorontsov tarafından "tavadi" ve "aznauri" feodal unvanları onaylanan binlerce Gürcü Rus ordusuna hizmete alındı.

Rus çıkarları da göz önünde bulundurularak önceki Rus idareciler döneminde başlatılan imar faaliyetleri Vorontsov döneminde artarak devam ettirildi. Bu çerçevede yeni köprüler, konutlar inşa edildi, fabrikalar kuruldu, üretim ve ticaret geliştirildi. Ayrıca Vorontsov'un girişimleriyle Tiflis'te Rusça tiyatro ve opera, Azize Nino eğitim kurumları, ilk devlet kütüphanesi ve Fransız kitap mağazası açıldı. M. Vorontsov Gürcistan'ı Rusya İmparatorluğu'na itaat ettirmek için Tiflis'i "Avrupalılaştırarak" işe başladı. Moda sektörüne büyük paralar harcıyor, bu da Gürcülerin yoksullaşmasına neden oluyor, modaya uyabilmek için büyük borçlar altına giriyorlar ve böylece ekonomik olarak da tamamen Rus idaresi altına giriyorlardı.²³

Gürcü vatanseverler M. Vorontsov'un siyasetine karşı çıkıyorlardı. 1832 yılındaki ayaklanma teşebbüsünün planlayıcılarından birisi olan Gürcü Tavadi ve Kral II. Erekle'nin torunu Aleksandre Orbeliani, M. Vorontsov hakkında şunları yazıyordu: "Önceki baş yöneticiler de bizi kandırıyordu, fakat onlar daha despot ve şiddetli davranıyorlardı, M. Vorontsov ise bizi okşayarak sanki iyi adam olduğunu gösteriyor, dahası, kim Rus çıkarlarına uygun hareket etmeye başlarsa, onlara karşı eli açık davranıyor, makamlar ve başka ödüller veriyordu."²⁴ A. Orbeliani'ye göre, Vorontsov'un bu ılımlı siyasetinin göstermelik olduğu, onun bunu Rus idaresinin Gürcistan halkıyla yeni çatışmalar yaşamaması için yaptığı ve Rus idaresine karşı artık kimsenin

²³ Vakhtang Kotetişvili, *Rçeli Natserebi Or Tsiğnad*, C. I (Tiflis, 1965), 171-172.

²⁴ Aleksandre Orbeliani, *Rusebis Dasi Qartvelebi Çemzed*, Al. Orbeliani, *Sitkva Mamulis Trapezzed*, *Şemdgeneli N. Vakhania* (Tiflis, 1999), 54-47.

kötü düşünceler beslememesi için çabaladığı bilinmekteydi. Nitekim Vorontsov, Şamil liderliğindeki Çeçenistan ve Dağıstan'da Ruslara karşı savaş şiddetlendiğinde Gürcülerin de ayaklanma olasılığından endişe duymaktaydı.

Ulusal ve Dini Zulümler: Dimitri Kipiani'nin Öldürülmesi

1880'li yıllarda Rus idaresinin Gürcistan'da uyguladığı ulusal, dini ve sosyal zorbalıklar üst seviyelere ulaştı. Okulların Ruslaştırma politikasının merkezi haline geldiği bu dönemde çocuklara Gürcüce eğitim alma imkânı sadece köylerdeki manastırlarda ve kilise okullarında tanındı. Fakat Rus yönetimi manastırlardaki ve kiliselerdeki o okulları da kapatmaya veya buralarda da eğitimi Rusçaya çevirmeye başladı. Böylece soylu sınıftan sonra köylüler arasında da Gürcüce eğitim almak imkânsız hale geldi. Bu yıllarda Kiliseye karşı zorbalıklar da arttı. Bütün bu baskılar ise Gürcülerin tepkisine neden oldu. 1886 yılında Tiflis'teki ruhban okulunun Rus rektörü bir Gürcü öğrenci tarafından öldürüldü. Cinayeti işleyen öğrenci tutuklanıp cezalandırıldı.

Bu cinayet nedeniyle Gürcistan Eksarhı olan Rus piskopos Pavel Gürcü milletine alenen beddua edince Gürcü beylerin ileri gelenlerinden Dimitri Kipiani, bir protesto mektubu göndererek Eksarh'tan Gürcistan'ı terk etmesini istedi. Buna cevap olarak Dimitri Kipiani tutuklanıp Rusya'ya sürüldü. Sürgün edilişinden birkaç ay sonra ise 75 yaşındaki yaşlı Kipiani bir kiralık katil tarafından kafasına çekiçle vurularak öldürüldü. Dimitri Kipiani'nin öldürülmesi Rusya İmparatorluğu'nun gerçek yüzünü bir kez daha gösterdi.²⁵

Gürcistan'ın Etnik ve Bölgesel Parçalara Ayrılmasına Yönelik Faaliyetler

Rusya Gürcistan'da Gürcü nüfusunu azaltmak için 1829-1830 yıllarında Güney Gürcistan'dan (Cavakheti) Müslüman Gürcüleri Osmanlı Devleti'ne sürgün edip onların yerine Osmanlı Ermenileri yerleştirdi. Çarlık Rusya'sı, "Gürcistan" ve "Gürcü Milleti" terimlerini de bölgedeki varlığı açısından tehdit olarak görmekteydi. Bu sebeple Gürcistan yerine Tiflis ve Kutaisi yönetim bölümleri (guberniya) ile Sohumi ve Batumi bölgelerini (okrug) oluşturdu. Gürcü milletini de yapay olarak, sözde bilimsel ve sahte etnolingüistik karakterli araştırmalarla "Kartlililer", "Kakhetililer",

²⁵ Dimitri Kipiani, *Thzulebani At Tomad: Şeadgina Tamaz Cologuam*, C.I (Tiflis,2016), 38-41.

"İmeretililer", "Megreller", "Tuşlar", "Khevsurlar", "Mtiuletililer", "Mokhevililer", "Guriahılar", "Acarahılar" vd. şeklinde parçalara ayırdı.²⁶

Ruslar, Gürcü etnik gruplarına ayrı birer halk statüsü veriyorlar ve sözde onların "yaşam biçimi ve kültürleri" için çabalıyorlardı. Bunu da 1500 yıllık geçmişe sahip Gürcü yazını ilkokullarda bile susturdıkları o dönemde yapıyorlardı. Rus memurlar Gürcü milletine mensup Megrellerin ve Svanların Gürcü (Kartveli) olmadıklarını, dillerinin de Gürcüceden ayrı ve farklı bir dil olduğunu ileri sürmekteydi. Oysa Megrelce, Lazca, Svanca ve Gürcüce Kartveli dilleri ailesi oluşmaktadır. Megrel ve Svanlar da Gürcistan devleti kurucu etnik grupları olarak Gürcü yazı dili kullanmış kendi yazı dilleri olmamıştır. Rus memurlar, Megrelleri Rus yazı sistemine dayalı Megrel dili eğitimine zorladılar ve Rusça alfabeyle Megrelce yazılmış İncil ve duaları Samegrelo'daki kiliselere soktular. Gürcü milletine bilincini kaybettirmek amacıyla Kafkasya Bölgesi Eğitim Kurumu (Kavkazski Uçebni Okrug) Başkanı Kirill Yanovsky'nin talebi doğrultusunda St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi tarafından 1886 yılında Rus yazı sistemiyle Megrelce ders kitabı oluşturuldu. Buna karşın Megreller dâhil Gürcü entelektüelleri, Gürcistan'ın milli, dini ve kültürel hareketinin liderleri piskopos Ambrosi (Khelaia) öncülüğünde buna karşı gelerek Megrellerin yaşadıkları Samegrelo ve Abhazya bölgelerinde Gürcüce okul eğitimi ve dini ayinleri yapılması gerektiğini savundular.²⁷ Fakat onların itiraz ve talepleri sonuçsuz kaldı.

Hükümetin emriyle, Batı Gürcistan'daki Samegrelo Bölgesi'nde okullarda eğitim Rus alfabesinde Megrelce oldu. 1899 yılında Kafkasya Bölgesi Eğitim Kurumu tarafından okullar için Megrel alfabesi kitabı yayımlandı. Eşzamanlı olarak Svanca alfabe kitabı "Luşnu Anban" da basıldı. Fakat Svanlar da Megreller de bu kitapları reddettiler. 1903 yılının yazında Gürcistan Eksarhı Aleksyi, Samegrelo Bölgesi'ne girdiğinde bilinçli pek çok kişi kilise okullarından Gürcüce dilinin kaldırılmaması ve Rus alfabesiyle yazılmış Megrel alfabesinin buralara sokmamasını istedi. Bu talepleri ancak 1905 yılındaki devrim döneminde kabul eden Çarlık yönetimi Samegrelo, Svaneti, Abhazy ve Acara bölgelerindeki okullarda eğitimin Gürcüce yapılmasına geçici olarak müsaade etti.²⁸

²⁶ Luiza Khaçapuridze, *Yakob Gogebaşvili Qartvelta Satemo Kiloebis Şesaheb, Qartvelur Ena Kilota Gandasebis Sakithebi* (Kutaisi, 2009), 110.

²⁷ Ambrosi Khelaia, *Rusetis Saeklesio Politikis Şesaheb Abhazetşi, Gamosatsemad Moamzada N. Papuaşvirma* (Tiflis, 2005), 123.

²⁸ Tamaz Beradze, Bejan Khorava, *Qartuli Saliteraturo Ena Da Qartuli Kultura, Qartveluri Memkvidreoba*, red. Taniel Putkaradze, C. XII (Kutaisi, 2008), 27.

Çarlık Rusya'sının Abhazya'da izlediği siyaset de Gürcistan'ın diğer kesimlerinden farksızdı. Gürcistan Krallığı'nun ayrılmaz parçası olan Abhazya'da yüzyıllar boyunca sadece Gürcü kilisesi vardı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise Rusya yönetimi Abhazya'nın Ruslaştırılması amacıyla burada Rus manastırları açtı. 1872 yılında Biçvinta'da (Rus: Pitsunda) Rus Manastırı kuruldu. 1875 yılında Psirtskha Köyü'nde Yeni Afon manastırı kuruldu. Yeni Biçvinta ve Afon Rus manastırları bu yöre halkının Ruslaştırılmasının önemli merkezlerini teşkil etti.

1883-1885 yıllarında Rus papazlar VII. yüzyıldan kalma Dranda köyündeki Gürcü kilisesinde Rus erkek manastırı kurdular. 1893 yılında Kaman Kilisesi'ni restore ederek onu da Rus kadın manastırına dönüştürdüler. Ruslar tüm Gürcistan'da yaptıkları gibi Abhazya'da da kiliselerin duvarlarından çok eski Gürcü fresklerini ve Gürcüce olan yazıtları kazıyıp yapıların güzelliğini bozdular ve kiliselere Rus mimari görünümü verdiler. Rusya Ortodoks Kilisesi Sinodu'nun²⁹ emriyle Abhazya kiliselerinde ayinler sadece Slav kilise dilinde yapılmaya başlandı. Bu dil ise yerel Abhaz ve Megrel köylülere tamamen yabancıydı. Diğer taraftan Sohumi Piskoposları olarak esasen hep Ruslar atanmaktaydı. Abhazya'da hizmet veren Gürcü milletine mensup papazlar ise "Rus karşıtı" faaliyetlerle suçlanıp Rusya içlerindeki vilayetlere sürgün edilmekteydi.³⁰

Rusya'nın kolonizasyon ve Ruslaştırma siyaseti Abhazların Gürcü dünyasından ve Abhazya'nın da Gürcistan'dan koparılıp uzaklaştırılmasını amaçlıyordu. Rus idaresi, Megreller gibi sadece Gürcü alfabe ve yazısını bilen Abhazlara Gürcü dilinde okul ve kiliseyi yasaklayarak yerine Rus alfabesi temelinde oluşturulan Abhaz yazını verdi. Abhazya'da Abhaz dili (Apsuva dili) alfabesi ilk defa 1863 yılında Rus dilbilimcisi Baron Peter Von Uslar tarafından Rus alfabesi (Kirilitsa) temelinde oluşturuldu. Rus alfabesinin harfleriyle Abhaz dilindeki seslerin verilmesi çok zordu. Bu nedenle de birkaç kez Abhaz alfabesini basitleştirmeye ve iyileştirmeye çalıştılar. Örneğin 1892 yılında Gürcü Pedagogu K. Maçavariani ve onun öğrencisi Abhaz edebiyatının kurucularından Abhaz yazarı Dimitri Gulia Gürcü alfabesini temel alarak yeni Abhaz alfabesi oluşturdu. Daha sonra da ünlü akademisyen Niko Marr Latin alfabesi temelinde Abhaz alfabesi oluşturmaya çalıştı. Fakat bu çabaların hiçbiri istenen sonucu veremedi. 1938 yılında yine Dimitri Gulia, Gürcü bilim insanları Akaki Şanidze ve Simon Canaşa'nın

²⁹ Çar I. Petro tarafından 1721'de kurulmuş olan Rusya Ortodoks Kilisesi Sinodu, 1917 Rus Devrimi'ne kadar Rusya İmparatorluğu'nda yer alan Ortodoks kilise, manastırları ve eğitim kurumları idare ediyordu.

³⁰ Bejan Khorava, *Abhazetis Samtavros Gauqmeba da Mikheil Şarvaşidze* (Tiflis, 2011), 311-315.

yardımıyla Gürcü alfabesi temelinde yeni Abhaz alfabesi oluşturdu.³¹ 1930-1940'lı yıllarda Abhazca bu alfabe kullanılarak öğrenildi. 1954 yılında Abhaz alfabesi yeniden Rus alfabesi temelinde yeniden oluşturuldu. Bu uygulamanın sebebi Rusya İmparatorluğu'nda olduğu gibi Sovyetler Birliği döneminde de Abhazları ısrarla kendileri için doğal olan Gürcü kültüründen koparma çabasının açık göstergesiydi.

Rusya yönetimi, Abhazya'yı Gürcistan'dan ayırma sürecini aktif olarak yönetmekle beraber Abhazya'nın Gürcistan'ın doğal ve ayrılmaz parçası olduğunu da fark ediyordu. Öyle ki Abhazya'da oluşturulan Sohumi Okruğu/Bölgesi yine de Kutaisi Valiliği'ne bağlanmıştı. Aynı durum Sovyetler Birliği dönemi için de söz konusu olup Abhazya bir özerk cumhuriyet statüsü ile Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde bırakılmıştı.

Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'ne Karşı Rus Bolşevik Emperyalistlerinin Tutumu (1918-1921)

1917 Rus Devrimi'nden sonra Gürcistan bağımsızlık yoluna girdi. 1918-1921 yıllarında bağımsız Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti döneminde hem Rus Bolşevikleri hem de Bolşeviklere karşı savaşan ve Rusya'da monarşinin yeniden düzenlenmesine taraftar olan güçler (Beyaz Ordu) Gürcistan'ın bağımsızlığına karşı mücadeleye tutuştu. Aristokrat veya proletarya, komünist veya liberal olsun fark etmez, Ruslar için birleşik ve bağımsız Gürcistan kabul edilemezdi.

Rusya'daki iç savaştan Batum'a sığınan Beyaz Ordu komutanlarından Rus General Anton Denikin taraftarları Acara ve Batum'un Gürcistan sınırları içerisinde olmasını tanımazken Denikin'in askeri birlikleri de Abhazya'ya saldırmaya hazırlanıyordu. A. Denikin, Gürcistan'ı "birleşik ve bölünmez Rusya'nın" parçası kabul ediyordu. Aynı zamanda Rusya Bolşeviklerinin partisi de Abhazya'da ve Güney Osetya Bölgesi'nde gerçekte Rusya İmparatorluğu idealinin canlandırılması anlamına gelen enternasyonal proletarya bayrağı altında sosyalist ve komünist sloganlarla Gürcistan merkezi hükümetine karşı savaşıyordu.

Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti, Rus emperyalisti Bolşeviklerin ve Monarşistlerin çabalarını boşa çıkarıp onların yarattığı tehdidi başından savmayı başardı. Abhazya, özerk bölge statüsü ile Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti sınırları içerisine girdi. Abhaz Halk Meclisi 20 Mart

³¹Teimuraz Gvantseladze, *Abhazuri Ena. Struqtura, İstoria, Funkcionireba* (Tiflis, 2011), 467-468.

1919'de Abhazya'nın Gürcistan içerisinde yer alan bir özerk bölgesi olduğunu ilan etti.³²

Diğer taraftan Tiflis merkezi hükümeti 1920 yılında Moskova'nın kıskırtması sonucu Tkhinvali Bölgesi'nin Rusya'yla birleşmesi talebiyle Gürcistan hükümetine karşı gerçekleşen ayaklanmayı da bertaraf etti.

Sovyet Dönemindeki Dini ve Milli Baskılar

Gürcistan hükümetini iç karışıklıkları provoke ederek düşüremeyen Kremlin yönetimi Gürcistan'a karşı askeri harekâtın planlarını yapıyordu. Moskova, işgal hazırlıklarını örtbas edebilmek için, Gürcistan ile bir barış anlaşması bile imzalamıştı. 6 Mayıs 1920'de Moskova'da Gürcistan ile Rusya arasında imzalanan barış anlaşmasına göre Rusya Gürcistan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tanımıştı. Buna rağmen, Şubat 1921'de Rusya, anlaşmayı ihlal etti ve askeri güç kullanarak Gürcistan'ı işgal etti.³³

1922'de de Gürcistan'ı yeni Rusya İmparatorluğu olarak ifade edilen Sovyetler Birliği'ne dâhil etti. Gürcü ulusu Rus Bolşevik saldırganlarla uzlaşmadı ve 1920'li yıllarda birkaç defa Rus komünist zulmüne karşı silahlı ayaklanma gerçekleştirdi.

Sovyet Rusya'sına karşı halkı büyük ölçüde etkileyen kişilerden biri de Gürcistan Patriği Ambrosi (Khelaia) idi. Sesini dünyaya duyurmak için 1922'de Cenova Konferansı'na gönderdiği mektupta "İşgalci Rus ordusu Gürcistan topraklarından derhal çıkarılsın. Gürcü milletine başkalarının dayatması ve telkinleri olmadan kendi psikolojisi, ruhu, karakteri, örfü ve milli kültürüne uygun olan sosyal ve kültürel yaşam biçimini bizzat kurma imkânı verilsin" şeklinde taleplerde bulunmuştu.¹ Bu davranışı üzerine yaşlı patriği tutuklayan Bolşevikler onun ölümüne sebep oldu. Gürcistan'daki bağımsızlık hareketlerinden endişeye kapılan Bolşevik birlikleri 1924 yılındaki ayaklanmayı çok büyük bir şiddet uygulayarak bastırdı ve yüzlerce vatansever Gürcü'yü kurşuna dizdi.

Hâlbuki aynı Sovyet İmparatorluğu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında halkın savaş ruhunu yükseltmek için Gürcü kilisesini aktif olarak kullanmaktan geri kalmadı.1943 yılındaki Rusya patriği Aleksî'nin patriklik makamına geçişi kutsama ayinine Sovyetler Birliği lideri Gürcü kökenli Josef Stalin (Josef Cuğaşvili)'in talimatıyla Gürcistan Patriği Kalistrate de davet edildi. Fakat Sovyet istihbarat birimleri inançlı insanların sayısını sıkı bir şekilde kontrol edip, toplumlara yönelik ateistlik propagandasını aktif bir şekilde

³² Zaza Tsurtsunia, *Osmanlı-Rusya İlişkilerinde Abhazya*, ed. Okan Yeşilot ve Serdar Oğuzhan Çacıoğlu, çev. Erdoğan Şenol (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 201.

³³ *Saqartvelos İstoria, Saqartvelos Aneksiidan Sabchota Kavşiridan Gamosvlamde*, 260-268.

sürdürdükleri için Bolşevik rejiminde sayısı oldukça azalan kiliseler formalite icabı faaliyet gösteriyordu.

Sovyet Rejiminin Etnik ve Dini Temelde Uyguladığı Baskılar

Rus komünizm propagandaları, ateizm ve millilik karşıtı siyaset Acara Bölgesi'nde büyük hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Nihayet 1929 yılında Acaralı Gürcüler Sovyet yönetiminden dini baskılara son verilmesi ve toprak reformunda köylülerin haklarının korumalarını isteyerek Hulo ilçesinde silahlı ayaklanma gerçekleştirdi. Fakat bu isyan da diğerleri gibi silah zoruyla bastırıldı ve buna müteakip bölgede din karşıtı uygulamalar yoğunlaştırıldı.³⁴

1928 yılı şubat ayında Moskova'dan Sovyet Gürcistan'ına gelen Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi temsilcisi Pshenitsin, Megrel köylerini gezdi ve şu sonucu çıkardı: "Megrel köylüsüne okul açacak, ana dillerinde (Megrelce) popüler broşürleri dağıtacağız". Fakat 1930'lu yıllarda Samegrelo'da Ruslaştırma ve Megrel ayrılıkçılığının körüklenmesi çabası sonuçsuz kalmış olup bunda gerek yerel köylülerin, gerekse Gürcü edebiyatının klasik yazarlarından Konstantine Gamsakhurdia'nın da dâhil olduğu Samegrelo'nun yerli Gürcü entelektüellerinin payı çok büyüktür. Samegrelo halkının olumsuz tepki göstermesini dikkate alan Gürcistan'ın o zamanki yöneticisi Abhazya'lı bir Megrel olan Lavrenti Beria, 1934'te Megrelce alfabe oluşturma ve gazete dergi yayınlamaya yönelik sürecini durdurmuştur.³⁵

1944 yılında ise Güney Gürcistan'da (Akhaltsikhe/Ahıska Bölgesi) yaşayan Müslüman halkı Türkiye yanlısı olmakla suçlanıp Orta Asya'ya sürüldü. Bunun yanı sıra Gürcistan'da yaşayan Almanlar ve Yunanlar da İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında Orta Asya'ya ve Rusya içlerine sürüldüler.

1950'li yıllarda Josef Stalin'in inisiyatifinde Megrellerin "milliyetçilik ve Türk yanlılığı" ile suçlandığı "Megrel meselesi" ortaya atıldı. Bu mesele temelinde yapılan hukuksuz tahkikat neticesinde çok sayıda insan tutuklandı ve baskı gördü. Birçok Gürcü Müslümanın baskı gördüğü Acara'da da benzer süreçler yaşandı.

³⁴ Aleksandre Dauşvili, *Saqartvelo-Turketis Urtiertobis Zoğierti Aspeqti XX Saukunis 20-ian Tslebşi: Krebuli "İstorian", mizğvnil Roin Metrevelis dabadebis 80 tlistavisadmi* (Tiflis, 2019), 565.

³⁵ Tariel Putkaradze, Eka Dadiani, Revaz Şerozia, *Evropuli Qartia Regionuli An Umtsizresobis Enis Şesaheb* (Kutaisi, 2010), 35-36.

Gürcü Milli Gururunun Sembolü Olarak Stalin ve 1956 Yılındaki Protestolar

1956 yılında Moskova'da Komünist Parti'nin 20. Kongresi'nde Stalin'in (ölümünden sonra) eleştirilmesine, Stalin'in memleketi Gürcistan'da büyük tepki gösterildi. Gürcülerin bir kısmı Stalin'in eleştirilmesini Gürcü milletinin küçük düşürülmesi olarak gördü. Çünkü Stalin'in adı Gürcistan'da milli gurur sembolü olarak algılanıyordu.

9 Mart 1956 yılında Sovyet Kızıl Ordusu, Stalin'in adını korumak için Tiflis sokaklarına çıkan Gürcü üniversite öğrencilerinin ve diğer barışçıl göstericilerin üzerine ateş açtı ve ölenler oldu. Onlarca kişi de tutuklandı. Gösteriler ve manifestoların okunması sırasında iktidar karşıtı el yazması kâğıtlar ve basılı duyurular ortaya çıktı. "Gürcistan'a Özgürlük" yazan bu broşürler Stalin'in hizmetlerinin savunulmasının yanında Sovyet rejimini kınayan, Gürcistan bağımsız devletinin yeniden ayağa kaldırılmasını isteyen bir hale dönüştü.³⁶

Tiflis'te 9 Mart'taki bu halk protestosu Gürcü ulusunun milli uyanışını harekete geçirdi. Kremlin'in buna tepkisiye gecikmedi. İkinci Dünya Savaşı'nda kahramanlığıyla öne çıkan Gürcü Milli Askeri Birliği (414. Tümen) dağıtıldı, Gürcü generaller ve subaylar Sovyet ordusundaki görevlerini bırakmaya zorlandılar. Bunun dışında, Gürcü subayların Rusya'daki harp okulları ve akademilerine başvurularının reddedilmesi dâhil her türlü ayırımı uygulama sergilendi.

Sovyetler Birliği'nin Gürcistan'daki Siyasi, Demografik ve İdeolojik Uygulamaları

Rus komünistler Gürcistan'ın parçalanmasını, Gürcü milletinin bütünlüğünün bozulmasını ve Ruslaştırılmasını hedefleyen Çarlık Rusya'sının emperyalist siyasetini devam ettirdiler. Örneğin Abhazya ve Güney Osetya bölgesinde Gürcüleri kısıtlayıp engelleyen, onların devlet organlarında yüksek makamlara gelmesine müsaade etmeyen bir siyaset uygulanıyordu. Bu bölgelerde sadece Gürcülerin yaşadığı ilçelerde dahi Rus okullarının açılmasına imkân veriliyor, farklı sosyal ve ekonomik ayrıcalıklar sunma yoluyla Gürcüler etnik kültürlerinden koparılmak, milliyetsizleştirilmek ve Ruslaştırılmak isteniyordu.

Sovyet Birliği Bilimler Akademisi Dil ve Antropoloji Enstitüsü, Megrel, Svan ve Acaralılar Gürcülerden ayrı birer halk olarak açıklamıştı. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nde yapılan 1926 ve 1937 nüfus sayımlarında Megreller,

³⁶ İnformatsiis Tavisişlebis Ganvitarebis İnstitutu, *Dokumentebi 1956 Tslis 9 Martis Şesaheb*, Erişim: 07.04.2020, http://www.idfi.ge/archive/?cat=show_db&db_id=19&lang=ka.

Acaralılar, Lazlar ve Svanlar Gürcülerden ayrı birer ulus olarak kayda geçirildi. Gürcü milletinin bu şekilde yapay bölünmesi Gürcistan'da o kadar büyük bir memnuniyetsizliğe neden oldu ki Gürcistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Sekreteri Lavrenti Beria, Sovyet lideri Josef Stalin'e gönderdiği yazıda Megrellerin, Svanların ve Acaralıların Gürcü milletinin ayrılmaz parçaları olduğunu belgeledi.³⁷

Nisan 1978'de Sovyet yönetiminin Gürcistan'da sadece Rusçanın devlet dili olmasını kanunlara yerleştirme çabaları Gürcülerin kuvvetli itirazları neticesinde başarılı olamadı ve Gürcistan Anayasası'na Gürcistan'daki devlet dilinin Gürcüce olmasına dair madde koyuldu³⁸

Kremlin, Gürcü halkının Ruslaştırılması sürecinde bir emperyalizm aracına dönüşen Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne (KPSS) Gürcülerin geniş katılımını teşvik ediyordu. Gürcistan Komünist Partisi, KPSS'in bir parçası olup böylece Komünist Partisi üyesi olan Gürcüler de Rus-Sovyet siyasetinin birer uygulayıcısı olacaktı.³⁹

Moskova, Gürcistan Cumhuriyeti içerisinde yer alan Abhazya ve Güney Osetya'da Tiflis'e karşı sürekli olarak ayrılıkçı Rus yanlısı düşünceleri teşvik ediyor ve destekliyordu. Bu durum siyasi ve sosyal ayrıcalıklar verilmesinde, çalışan kadroların seçilmesi ve dağılımında ortaya çıkıyor ve Gürcülerde memnuniyetsizlik doğuruyordu. Neticede Rusların desteğiyle özerklik statüsüne sahip olan Abhazya'da ve Güney Osetya'da Gürcistan Devleti'ne karşı etnik ayrımcılığa dayalı hareketler ortaya çıktı.

Kremlin, Gürcistan'da yükselen milliyetçi hareketlere karşı Rus yanlısı Abhaz ve Oset ayrılıkçılığını aktif olarak kullandı. Bu bölgeler Moskova'dan aldıkları destekle 1980'li yılların sonunda Gürcistan'dan bağımsızlıklarını istediler.

Tiflis'te ise Gürcistan'ın parçalanmasına karşı başlayan protestolar Sovyet ve Rus karşıtı mitinglere dönüştü. Sovyet ordusu ve istihbarat birimleri Gürcülerin protestolarını 9 Nisan 1989 yılında şiddetli şekilde bastırdı. Rus müdahalesi neticesinde çok sayıda sivil gösterici hayatını kaybederken onlarca kişi de Rus askerlerinin göstericilere karşı kullandığı zehirli gazdan etkilendi.⁴⁰

9 Nisan trajedisinden sonra Gürcistan'ın bağımsızlık ilan etmesi ve Sovyetler Birliği'nden ayrılması artık zaman meselesiydi. Kremlin bu süreci

³⁷ Nino Khipşidze, "Ras Sterda Lavrenti Beria Yoseb Stalins", *Saqartvelos Moambe, Saqartvelos Şinagan Saqmeta Saministros Saatqivo Sammartvelos Perioduli Jurnalı* 6 (2009): 130-131.

³⁸ *Saqartvelos İstoria, Saqartvelos Aneksiidan Sabchota Kavşiridan Gamosvlamde*, 380.

³⁹ Akaki Baqradze, *Ganahlebis molodini, Thzulebani VIII Tomad*, C. VII (Tiflis, 2006), 25-26.

⁴⁰ *Saqartvelos İstoria, Saqartvelos Aneksiidan Sabchota Kavşiridan Gamosvlamde*, 500-501.

engellemek için Abhazyya ve Güney Osetya'da kanlı provokasyonlar düzenlemeye başladı. Fakat bütün bunlar 9 Nisan 1991 tarihinde Gürcistan Cumhurbaşkanı ve Milli Özgürlük Hareketi'nin lideri Zviad Gamsakhurdia'nın Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin önüne geçemedi.

Bunu kabullenmeyen Kremlin 1992-1993 yıllarında Abhazyya'da Gürcistan karşıtı ayrılıkçı çevrelerle beraber Gürcü halkının etnik temizliğe maruz kalmasıyla sonuçlanan savaşın çıkmasını sağladı.

Gürcistan Hükümeti 1990'lı yıllarda Rusya Federasyonu askeri güçlerine Abhazyya ve Güney Osetya'da "Barış Gücü" statüsü verilmesini kabul etmek ve yine Rusya'nın baskısıyla "Bağımsız Devletler Topluluğu" örgütüne girmek mecburiyetinde kaldı.

Sonuç

Rusya'nın Gürcistan'a yönelik imparatorluk politikasının amacı Gürcüler üzerinde dindaşlık faktörünü kullanarak Rus emperyalist amaçlarını hayata geçirmektir. Rusya İmparatorluğu Gürcistan'da kendi çıkarlarına uygun olarak Gürcü Milletini ve ülkesini etnik bakımdan parçalamaya çabaladı. Bunun için Gürcü Milletini oluşturan Megrel ve Svanları Gürcüce okuma yazma dilinden koparmaya Abhazlar ve Osetlerde ise ayrılıkçı hareketleri körükleyerek Gürcistan'ın milli birliğini ve beraberliğini bozmaya çalıştı.

Rusya, Kafkasya'ya Georgiyevsk Anlaşması'na dayanarak ve Gürcüleri koruma taahhütleri ile gelmesine rağmen Gürcüleri dost ve müttefik değil, Rusya'nın emperyal amaçlarına hizmet edecek bir sömürge halkı olarak görmüş ve onlara karşı milletsizleştirme ve Ruslaştırma siyasetini aktif şekilde kullanmıştır.

1921-1991 yıllarında Sovyet Birliği içerisinde yer alan Gürcistan'daki Ruslaştırma siyaseti Sovyet Birliği Komünist Partisi'nin bir parçası olan Gürcistan Komünist Partisi tarafından yürütülmüştür. Soğuk savaşı sonrası ve Sovyet Birliği'nin çöküşüyle bağımsızlığını ilan eden Gürcistan ise Batı ile yakınlaşma ve NATO'ya üye olmaya yönelik siyaset izlemektedir. Bu durumdan rahatsız olan Rusya Federasyonu, Gürcistan'ı kendi etki alanı içerisinde tutabilmek için önemli askeri, siyasi, stratejik, ekonomik, ideolojik ve sosyal çabalar göstermiştir. Kremlin, bütün bunların sonucu olarak da Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgelerini desteklemeye devam etmiş, 2008'de Abhazyya ve Güney Osetya'nın sözde bağımsızlıklarını tanımıştır.

Rusya, "Yakın Çevre" adı olarak bilinen siyaseti ile eski Sovyet topraklarındaki cumhuriyetlere müdahale etmeye devam etmektedir. Bu bağlamda Gürcistan'ın Batı ile daha da yakınlaşması ve Avrasya ulaşım

koridorlarının merkezi haline gelmesinden endişe etmekte ve Gürcistan ile ilişkilerinde kendi emperyal amaçları doğrultusunda siber saldırılar da dahil olmak üzere propaganda ve dezenformasyon savaşını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Akti, Sobrannie kavkazskoy Arkheografiçeskoyi Komissieyi*, C.II. Tiflis, 1868.
- Baqradze, Akaki. *Ganahlebis molodini*. Thzulebanı VIII Tomad. C. VII. Tiflis, 2006.
- Beradze, Tamaz. Khorava, Bejan. *Qartuli Saliteraturo Ena Da Qartuli Kultura. Qartveluri Memkvidreoba*. Red. Tariel Putkaradze. C.XII. Kutaisi, 2008.
- Berdzenişvili, Nikoloz. *Saqartvelos İstoriis Sakithebi*. C. IV. Tiflis, 1967.
- Castelli, Cristoforo. *Tsnobebi da Albomi Saqartvelos Şesaheb: Teksti Targmna, Gamokolevebi da Komentarebi Daurto B. Giorgadzem*. Tiflis, 1976.
- Cavahişvili, Ivane. *Kartveli Eris İstoria*. C. IV. Tiflis, 1948.
- Cavahişvili, Ivane. *Politiçeskoye i Sotsialnoe Dvijeniye v Gruzii v XIX v., Qartveli Eris İstoria V Tomad*. C.V. Tiflis, 2012.
- Dauşvili, Aleksandre. *Saqartvelo-Turketis Urtiertobis Zogierti Aspepti XX Saukunis 20-ian Tslebşi: Krebuli "İstoriani" mizğvunili Roin Metrevelis dabadebis 80 tslstavisadmi*. Tiflis, 2019.
- Dubrovin, Nikolay F. *İstoria Voyni i Vladiçestva Russkih Na Kavkaze*. C.III. St.Petersburg, 1886.
- Gvantseladze, Teimuraz. *Abhazuri Ena. Struqtura, İstoria, Funkcionireba*. Tiflis, 2011.
- Khaçapuridze, Luiza. *Yakob Gogebaşvili Qartvelta Satemo Kiloebis Şesaheb. Qartvelur Ena Kilota Gandasebis Sakithebi*. Kutaisi, 2009.
- Khelaia, Ambrosi. *Rusetis Saeklesio Politikis Şesaheb Abhazetşi. Gamosatsemad Moamzada N.Papuaşvilma*. Tiflis, 2005.
- Khelaia, Ambrosi. *Kulturul Katsobriobas Genuis Konferentsiaze Tsarmodgenils (7 Tebervali 1922). Mtsignobroba Qartuli, Mravaltomeuli*. C. XIII. Tiflis, 2012.
- Khorava, Bejan. *Abhazetis Samtavros Gauqmeba da Mikheil Şarvaşidze*. Tiflis, 2011.
- Khipşidze, Nino. *"Ras Sterda Lavrenti Beria Yoseb Stalins". Saqartvelos Moambe. Saqartvelos Şinagan Saqmeta Saministros Saarqivo Sammartvelos Perioduli Jurnalı 6 (2009) : 128-132*.
- Kipiani, Dimitri. *Thzulebani At Tomad. Şeadgina Tamaz Cologuam*. C.I. Tiflis, 2016.
- Kotetişvili, Vakhtang. *Rçeuli Natserebi Or Tsignad*. C. I. Tiflis, 1965.
- Orbeliani, Aleksandre. *Rusebis Dasi Qartvelebi Çemzed. Al. Orbeliani, Sitkva Mamulis Trapezded. Şemdeneli N.Vakhania*. Tiflis, 1999.
- Pravoslavnaya Bogoslovskaya Entsiklopedia*. red. A.P. Lopukhin. C. IV. St. Petersburg, 1903.
- Putkaradze Tariel. Dadiani, Eka. Şerozia Revaz. *Evropuli Qartia Regionuli An Umtsiresobis Enis Şesaheb*. Kutaisi, 2010.

- Saartvelos İstoria. Uzvelesi Droidan XIX Saukunis Dasasrulamde.* C. I. Tiflis, 1958.
- Saartvelos İstoriis Narkvevebi. Qartlis Samhedro-Politikuri Kavşiri Rusettan XVIII Saukunis 20-ian Tslebşi. Tomis Redaqtori Mamia Dumbadze.* C. IV. Tiflis, 1973.
- Saartvelos İstoria. Laşa-Giorgis Mefobidan Saartvelos Aneqsiamde.* C. III. Tiflis, 2012.
- Saartvelos İstoria. Saartvelos Aneksiidan Sabchota Kavşiridan Gamosolamde.* C. IV. Tiflis, 2012.
- Tamaraşvili, Michel. *İstoria Katolikobisa Qartvelta Şoris: Namdvilis Sabutebis Şemotanita da Ganmartebit XIII Saukunidgan Vidre XX Saukunemde.* Tiflis, 1902.
- Tsurtsunia, Zaza. *Osmanlı-Rusya İlişkilerinde Abhazya.* Editörler: Okan Yeşilot, Serdar Oğuzhan Çacıoğlu. Çev. Erdoğan Şenol. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Qortua, Nikoloz. *Russko-Gruzinskiye Vzaimootnoşeniya Vo Vtoroi Polovine XVIII Veka.* Tiflis, 1989.
- İnformatsiis Tavisiflebis Ganvitarebis İnstituti. Dokumentebi 1956 Tslis 9 Martis Şesaheb. Erişim: 07.04.2020.
http://www.idfi.ge/archive/?cat=show_db&db_id=19&lang=ka